

Qaraqalpaq Baqsışılıq Óneri Arqalı Oqıwshı Jaslardıń Estetikalıq Tárbiyasın Rawajlandırıw

Najimatdinova Gulasen¹, Maxamatdinova Lola²

Abstract: In the cast of the Karakalpak epic includes a number of fats, melons and kischinev. Each of them appeared in specific socio-political conditions, as well as the content of the epic in the repertoire of each other.

Keywords: Music, baxshi, folklore, qyssaxan, jirau, folk art.

Xalıqtıń awız-ádebiyatın zamannan zamanga, atadan balağa alıp keliwshi, xalıq dóretpelerin yadlap, onı ózi jasağan zaman tiline biyimlep qayta islep, xalıqtıń awız-eki sóz ónerin sóylep, ayıp jırlap beriwshi, bul ónerge óziniń ómirin sarp etiwge xalıqtıń jırları jıraw menen baqsıları, qıssaxan menen shayırları, ertekshi menen sazende hám qosıqshıları boladı. Qaraqalpaq xalqı Orta Aziyada jasawshı ózbek, qazaq, túrkmen, xalıqları menen territoriyalıq hám tıgız ekonomikalıq baylanısta uzaq ásirlerden berli birge jasap keledi. Olardıń ádebiyatı menen kórkem-óneri, muzıkanıń jaqınlığı bir-biri menen baylanısta rawajlanıp kiyatırǵanlıǵı tariyxıy dereklerden málim hám ayqın kórinedi. Olar dóretken mádeniy miyraslar ózine tán úlken ayırmashılıqlar menen birge ulıwma xalıqlıq mádeniyattıń ósip rawajlanıwına qosqan úlken úlesi bolıp esaplanadı.

Prezidentimiz xalqımızdıń ruwxıy jetilistiriwinde dóretywshilerdiń xızmeti oǵada úlken ekenin ayırıqsha atap ótip, rawajlanıwımızdıń házirgi basqıshında barlıq taraw wakilleri qatarında mádeniyat hám kórkem-óner xızmetkerlerinde jáne de belsene, jańadan –jańa dóretywshilik ideyalar hám baslamalar menen jasaw, izleniw ruwxıy talap etilip atırǵanlıǵı atap ótti.

Jaslardı watandı súyiwshilikke tuwǵan jerge, xalıqqa Ana Watanǵa sadıqlıqqa taǵıda kóp ǵana adamgershiltiń eń jaqsı páziyletlerin tárbiyalawda muzıkanıń, ásirese xalıq muzıka ǵáziyelerinde batırılıq jırlar, terme-tolǵawlardıń, watan, miynet tuwralı hám úgit-násiyat qosıqlarınıń tásirsheńligi hámmege málim.

Qaraqalpaq xalqı uzaq ásirlerden beri óz turmıs -tirishiliginiń aynası sıpatında túrli janlarda bay muzıka mádeniyatın hám ádebiy miyrasın dóretken.

«Ótmishin bilmegen xalıqtıń keleshegi joq» degen danalıq sózi úlken áhmiyetke iye.[1.89] Bunda hár bir xalıq óziniń tariyxın, ata-babadan kiyatırǵan mádeniy miyrasın, mádeniyatın, ádebiyatın, kórkem-ónerin, tariyxın biliwi keleshek jaslardı milliy mádeniyatqa, ózin-ózi tereń biliwge milliy ǵoya-ǵa, mádeniy miyrasımızdı hár tárepleme tereń úyrenip barıwǵa shaqıradı.

Qaraqalpaq xalqınıń muzıka mádeniyatı erte zamanlardan berli ósip rawajlanıp keledi. Bul rawajlanıw jaslardı tariyxshı alımlarımızdıń, ilimpazlardıń, ádebiyat hám kórkem-óner izertlewshi alımlar, tárepinen izertlenip, hártárepleme tastıyqlanıp kelmekte. Qaraqalpaq xalqınıń muzıka mádeniyatın rawajlandırıwshılar, eń eskiden kiyatırǵan súyikli ónerpazlarımızdan esaplanılatuǵın-jırawlar, baqsılar, qıssaxanlar, qosıqshılar bolıp esaplanadı hám tilge alınadı. Olardıń sazı menen sózi xalıqtıń tiligine say únles bolıp keledi. Xalqımızdıń mádeniy miyrası bolǵan muzıka mádeniyatlarımızdı rawajlandırıwshılar bolǵan jıraw, baqsı, qıssaxan hám qosıqshılardıń tutqan ornı oǵada ullı. Jaslardı watandı súyiwshilikke tuwǵan jerge, xalıqqa Ana Watanǵa sadıqlıqqa taǵıda kóp ǵana adamgershiltiń eń jaqsı páziyletlerin tárbiyalawda muzıkanıń, ásirese xalıq muzıka ǵáziyelerinde batırılıq jırlar,

¹ O'zDSMI Nukus filiali 1 kurs talabasi

² O'zDSMI Nukus filiali o'qituvchisi

terme-tolgawlardıń, watan, miynet tuwralı hám úgit-násiyat qosıqlarınıń tásirsheńligi hámmege málim.[2.90-91]

Qaraqalpaq xalqı uzaq ásirlerden beri óz turmıs -tirishiliginiń aynası sıpatında túrli janrlarda bay muzıka mádeniyatın hám ádebiy miyrasın dóretken.

Xalıqtıń awız-ádebiyatın zamannan zamanğa, atadan balağa alıp keliwshi, xalıq dóretpelerin yadlap, onı ózi jasağan zaman tiline biyimlep qayta islep, xalıqtıń awız-eki sóz óserin sóylep, aytıp jırlap beriwshi, bul ónerge óziniń ómirin sarp etiwge xalıqtıń jırları jıraw menen baqsıları, qıssaxan menen shayırları, ertekshi menen sazende hám qosıqshıları boladı. Qaraqalpaq xalqı Orta Aziyada jasawshı ózbek, qazaq, túrkmen, xalıqları menen territoriyalıq hám tıgız ekonomikalıq baylanısta uzaq ásirlerden berli birge jasap keledi. Olardıń ádebiyatı menen kórkem-óneri, muzıkanıń jaqınlığı bir-biri menen baylanısta rawajlanıp kiyatırğanlıgı tariyxıy dereklerden málim hám ayqın kórinedi. Olar dóretken mádeniy miyraslar ózine tán úlken ayırmashılıqlar menen birge ulıwma xalıqlıq mádeniyattıń ósip rawajlanıwına qosqan úlken úlesi bolıp esaplanadı.

«Ótmishin bilmegen xalıqtıń keleshegi joq» degen danalıq sózi úlken áhmiyetke iye. Bunda hár bir xalıq óziniń tariyxın, ata-babadan kiyatırğan mádeniy miyrasın, mádeniyatın, ádebiyatın, kórkem-ónerin, tariyxın biliwi keleshek jaslardı milliy mádeniyatqa, ózin-ózi tereń biliwge milliy góya-ğa, mádeniy miyrasımızdı hár tárepleme tereń úyrenip barıwğa shaqıradı. Qaraqalpaq xalqınıń muzıka mádeniyatı erte zamanlardan berli ósip rawajlanıp keledi. Bul rawajlanıw jaslardı tariyxshı alımlarımızdıń, ilimpazlardıń, ádebiyat hám kórkem-óner izertlewshi alımlar, tárepinen izertlenip, hártárepleme tastıyqlanıp kelmekte. Qaraqalpaq xalqınıń muzıka mádeniyatın rawajlandırıwshılar, eń eskiden kiyatırğan súyikli ónerpazlarımızdan esaplanılatuğın-jırawlar, baqsılar, qıssaxanlar, qosıqshılar bolıp esaplanadı hám tilge alınadı. Olardıń sazı menen sózi xalıqtıń tiligine say únles bolıp keledi. Xalqımızdıń mádeniy miyrası bolğan muzıka mádeniyatlarımızdı rawajlandırıwshılar bolğan jıraw, baqsı, qıssaxan hám qosıqshılardıń tutqan ornı oğada ullı.[3.215]

Qaraqalpaq xalqında duwtar shertip, qosıq aytatuğın óner iyesiniń biri «baqsı» dep ataladı. Bul «Baqsı» sózi túrk tilles xalıqlarda burınnan kiyatırğan eski sóz. Qaraqalpaq baqsıları ózbek, túrkmen baqsıları menen óz-ara jaqınnan qarım qatnasta bolıp, xalıqtıń toy-merekelerin birge sauisin óz repertuarlarınan hár tárepleme qosıq hám dástanlar menen baytıp baqsıshılıq ónerin rawajlandırıwda salmaqlı úlesi bar bolıp tabıladı.

Ataqlı Axımbet baqsı, onıń belgili xalıq arasında húrmet hám úlken abrayğa iye bolğan ataqlı shákirtleri, Musa, Edenbay, Bayniyaz, Xojabala, Xudaybergen, Qurbaniyaz, Japaq, Esjan, Amet, Genjebay baqsılar hám qaraqalpaq xalqınıń klassik shayırı Berdaqta «Berdaq baqsı»-degen ataqqa iye bolıp óz baqsıshılıq mektebin dóretken Qaraqalpaq xalqınıń ataqlı baqsıları bolıp tabıladı.

Baqsıshılıq ónerin keńnen ósip rawajlanıwına Túrkmen baqsısı Súyew baqsınıń Qaraqalpaqlar menen kópten berli ómir súrip kiyatırğan Arallı ózbek baqsılarınıń miyneti ayrıqsha belgili orın tutadı. (-Arallı ózbek baqsıların «Qońıratlı baqsılar» Qaraqalpaq baqsılar depte aytadı. Qońıratlı baqsılar (Arallı)-namaların Qaraqalpaq namalarına aytadı). [4.158]

Ámiwdáryanıń ayağındağı «Arallı» dep atalğan Xorezm ózbekleri baqsılarınıń kópshiligine Túrkmen baqsısı Súyew baqsı ustaz bolğan. Súyewden burında Abay, Atash, Fáripniyaz (qaraqalpaq) qusağan xorezm jigitleriniń ataqlı baqsıları bolğan. Bul baqsılar ózbek, túrkmen, qaraqalpaq, qazaq, xalıqlarında yağımy Xorezmde jasawshı qońsılas usı xalıqlardıń da súyip tınlaytuğın ataqlı baqsıları bolıp tanılğan.

Bıqsıshılıq óneri, xalqımız Orta azyağa, kóship kelgennen keyin ásireses XVIII-ásirde Xorezmge kelgennen keyin Qaraqalpaqlar arasında baqsıshılıq óneriniń keńnen taralıwı hám rawajlanganı alımlarımızdıń, ádebiyatshı tili ilimpazlardıń miynetlerinde óz tastıyqlawın tapqan.

Ilimpaz alımlarımızdan- Qallı Ayımbetovtıń «Xalıq danalıgı» Qabil Maqsetovtıń «Dástanlar» baqsılar, jırawlar, «Qaraqalpaq jıraw, baqsıları» T.Adambaevtıń «Qaraqalpaq muzıkası tariyxınan» atap kitaplarında ayqın kórsetilgen. Baqsıshılıq óneri, baqsılar Qaraqalpaqlar arasında XV111-ásirden

burında bolğanlığı, erte dáwirlerden baslanğanlıgın dáliyllep, biraq baqsıshılıqtıń keńnen gúllep rawajlanıwın, jetilisiwın XV111-ásirden dep tariyxıy dereklerge súyene otırıp tastıyıqlanadı.[5.214]

Berdaq baqsı (shayır) 1827-1900. XIX-ásirde jasağan Qaraqalpaq shayırlarınıń barlıgı derlik sázende bolğan. Shayırlardıń kópshiligi ózleriniń qosıqların duwtarǵa qosıp aytıwı arqalı kópshilik arasına ataratqan. Sonlıqtanda shayırlar «baqsı» dep atalǵan.

Alım Qallı Ayımbetov Berdaq tek ǵana shayırsılıq ónerine iye bolmıstan qosıqshı hám baqsı bolǵan . . . dep jazadı.

Berdaqtıń baqsı bolǵanın «tarı» degen qosıǵı menen, qızı Húrlimanǵa, Húrlimannıń balası, Qarajan baqsıǵa miyras bolıp qalǵan duwtarı menen dálilleydi. Berdaqtıń baqsı bolǵanın onıń zamanlaslarında eske túsiredi. Ótеш shayır «Men bir sóz aytayın Berdaqtı maqtap»

Kimge sın taǵasań duwtar qushaqlap...

Dep baslaǵan qosıq qatarında Berdaqtıń baqsı bolǵanın dálilleydi.

«Ashıq Nájep», «Góruǵlı», «Qırmadalı», «Bázirgen» bólimleri «Dawletiyarbek» dástanların berdaq úlgisi dep ilimpazlar tárepinen tastıyıqlanǵan. Berdaq kóplegen dástanlardı Qaraqalpaqshalaǵan, milliylestirilgen, qaraqalpaqsha úlgisin dóretken. Berdaqtıń Axımbet baqsıǵa, Musa baqsıǵa olardıń baqsıshılıq ónerine úlken baha bergen. Olardı maqtap qosıqlar dóretken. Kópshilik baqsılar haqqında qosıqlar jazǵan. Berdaq qızı Húrlimannıń qız baqsı ataǵın alıwı úlken miynet sińirgen. Shákirt etip kámalǵa keltirgen. «Berdaq mektebi» degen atqa iye bolǵan baqsıshılıq mektebine tiykar salǵan ataqlı baqsı bolǵan.[6.98]

Burıńǵı baqsılarımızdıń dóretken nama-qosıqları, milliyligimizdi tanıwda, milliy mádeniyatımızdı hártárepleme rawajlandırıwda, keleshek jaslardı milliy mádeniyatqa, tárbiyalawda qosıq-namalar dóretiwshi jaslarǵa úlgi bolıw menen qatar jol kórsetiwshi juldız retinde sanaları sózsiz. Xalqımızdıń muzıka mádeniyatın rawajlandırıwda Qaraqalpaq xalqınıń ataqlı baqsılarınıń dástan qosıqların atqarıwdaǵı ózgeshelikleri menen sheberlikleri, uqıplılıqları, xalqımızdıń yadında uzaq saqlanıw menen birge keleshekte dawam ete beredi.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Ayımbetov Q. “Xalıq danalıǵı” Nókis Qaraqalpaqstan 1988.
2. Balabekov.U.A. Vospitatelnie vozmojnosti muzikalnixFolklornix kollektivov.
3. Q.Maxsetov «Qaraqalpaq jıraw, baqsıları» 1983 j
4. Q.Maxsetov «Dástanlar, jırawlar, baqsılar» 1992 j
5. T.Adambaeva «Qaraqalpaq muzıkası tariyxınan» 1985 j.
6. K.Asqarov «Baqsı jıraw tiykarları»-páninen leksiya testi

